

Frisiske kulturelementer

En introduktion og foreløbig oversigt

Alan Hjorth Rasmussen

Nedenstående betragtninger over frisiske kulturgrænser og kulturelementer bygger ikke i større grad på arkivalisk materiale, men tager deres udgangspunkt i kulturtræk, som enhver vil kunne iagttage hovedsagelig i de dansk-tyske grænseegne og på de frisiske øer. I dette område kan vi med etnologisk og historisk baggrundsviden udskille en række kulturelementer, som ud fra deres karakteristika og udbredelse kan kaldes frisiske.

Friserne menes indvandret til de nordfrisiske øer fra det nuværende Øst- og Vestfrisland før 800-årene. Senere indvandrere befolkede fastlandsmarsken (1). Ikke mindst takket være specialiseringen inden for vandbygningskunsten klarede friserne sig i kystegnene og på øerne som folke- eller etnisk gruppe over for andre folkeslag, først og fremmest sachserne, der trængte kraftigt frem i 1100-årene. Tysk sprog fik dominans sammen med den tyske kolonisering og optoges i store områder som omgangssprog på bekostning af frisisk såvel som dansk.

Et af de karakteristiske tegn på frisisk gruppetilhørsforhold i nutiden er det frisiske sprog, som tales af henved 300.000 mennesker i den nederlandske provins Frisland, af et par tusinde indbyggere i Saterland i det tyske Østfrisland samt af 5-10.000 nordfriserne på øerne og fastlandet op til den dansk-tyske grænse. Sproget er et vigtigt og karakteristisk element i det samlede frisiske kulturkompleks, og de sidste 100 års sproghistoriske undersøgelser af og afhandlinger om emnet er talrige. Også litterære og arkæologiske emner er grundigt behandlet. Man kunne imidlertid have ønsket sig, at blot en lille del af kræfterne havde været sat ind på løsning af etnologiske og folkloristiske problemer. Bortset fra bondegårdsforskningen, hvis resultater (2) skal holdes udenfor her, er der ofret grumme lidt arbejde herpå, og om offentliggørelse af dyberegående undersøgelser over frisisk kultur tværs over nationale grænser i Danmark, Tyskland og Holland er der overhovedet ikke tale. Systematisk indsamling af materiale til sammenlignende studier mellem de tre lande foregår ikke.

Men hvilke kulturelementer ud over sproget kan i det hele taget lægges til grund for en bedømmelse af, hvad der er frisisk? På dansk område træffes endnu hollandske, »frisiske«, vægfliser i gårde helt op til nord for Ringkøbing fjord.

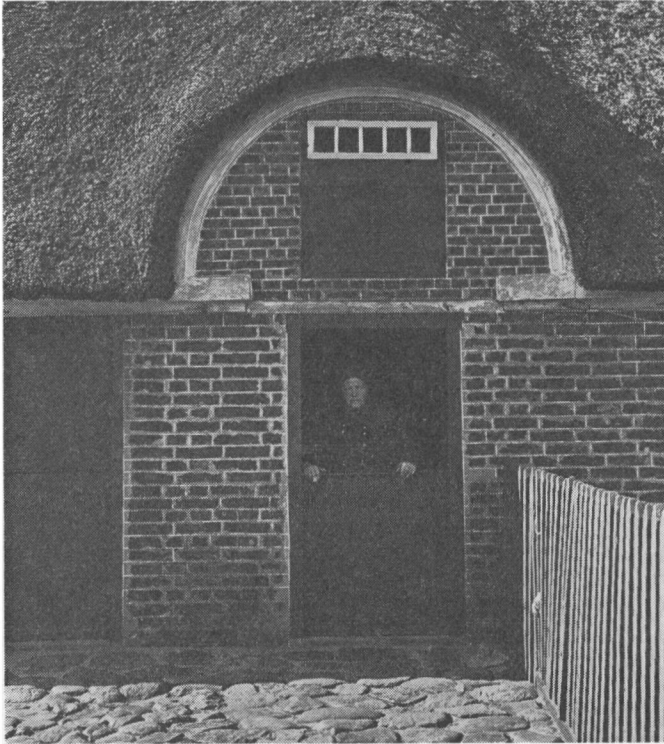
Skønt den direkte kulturpåvirkning ligger hundrede år og mere tilbage i tid, er produkterne og resultatet af kulturkontakten stadig realiteter i Sydvestjylland. Fliserne kan kaldes frisiske kulturelementer, men når de træffes, er det dog ikke ensbetydende med, at vi er inde i et frisisk kulturområde. Fanø, Manø og Rømø kan ikke uden videre kaldes frisiske øer, fordi vi der træffer et meget stort antal flisebeklædte vægge eller ure, møbler og andet husgeråd af frisisk herkomst.

Egentlige handelsvarer og let transportable kulturprodukter har nået den videste udbredelse blandt de frisiske kulturelementer (3). De skylder egnens søfart og erhvervsstruktur deres udbredelse. Harlingen og Hamborg var udgangspunkter for hvalfangst og søfart, og mandskabsbådene, som bragte søfolk fra Nordfrisland og Danmark, tog fliser med som returgods. Beboerne fra Holmslands klit og sydover var mere orienteret mod syd end mod øst og nord. Havet og dets muligheder forenede mere end de skilte. Overskuddet fra søfarten blev ikke investeret i hjemlige produktionsmidler, f. eks. ophjælpning af landbruget, men sattes i en forbedring af boligkulturen. Under 1800-årenes dårligere konjunkturer fastholdt beboerne deres gamle standard, og denne »kulturfiksering« sætter endnu sit præg på mange hjem i og uden for det frisiske område. Resultaterne af kystområdets handelssamkvem og forholdsvis ensartede erhvervsstruktur gav sig således udslag i en spredning af frisiske kulturelementer, uden at vi derfor kan tale om en egentlig frisisk ekspansion.

Et eksempel på et frisisk kulturtræk med snævrere udbredelse end de egentlige handelsprodukter, er mode- og stilfænomener, der umiddelbart kan efterlignes, men ikke i sig selv eksporteres. Hertil hører bl. a. bygningsdetaljer og -udsmykning. »Kommandørgården« på Rømø opfattes af mange som et typisk frisisk gårdsanlæg, men det er et pragtbyggeri for en kaptajn, og dets lige findes ikke i det frisiske område. Mange af gårdens udsmykningsdetaljer er derimod frisiske.

Den spidse gavlkvist over forstuedøren til tværgangen, der i det ældre frisiske langhus dannede adskillelse mellem stald og beboelse, opfattes som et typisk frisisk kulturtræk. Sammen med grundmuren fik den frisiske gavlkvist mulighed for udbredelse nordover, men medens grundmuren optoges over et meget stort område i Syd- og Vestjylland, nåede gavlkvisten i den traditionelle form kun op til Skærbæk-Brøns-egnen. I Skærbæk findes rundbuede og frisiske kviste side om side, på Fanø og Manø er den frisiske kvist ikke almindelig. Skulle den frisiske gavlkvists udbredelse enkeltstående opfattes som retningsgiver for friserkulturens udbredelsesområde, ville vi få en udbredelse, der rækker forholdsvis langt mod nord, men mod syd slutter sin dominans allerede nord for Bredsted. På Halligerne er den frisiske kvist heller ikke repræsentativ.

Af andre bygningsdetaljer, der kaldes frisiske (4), skal nævnes de runde vinduesslugger, de rundbuede døre samt fladbuestikkene over indgangene. På Hallig Hooge malede man stenene i buestikkene i hvidt, sort og grønt. Det svarede til, hvad der var skik i Sønderho på Fanø. På Föhr havde buestikkene skiftevis hvide og grønmalede sten. Blandt bygningsdetaljerne finder vi således nordfrisiske

*Rund kvist på hus i
Nordby på Fanø.
Holger Rasmussen
fot. 1947.*

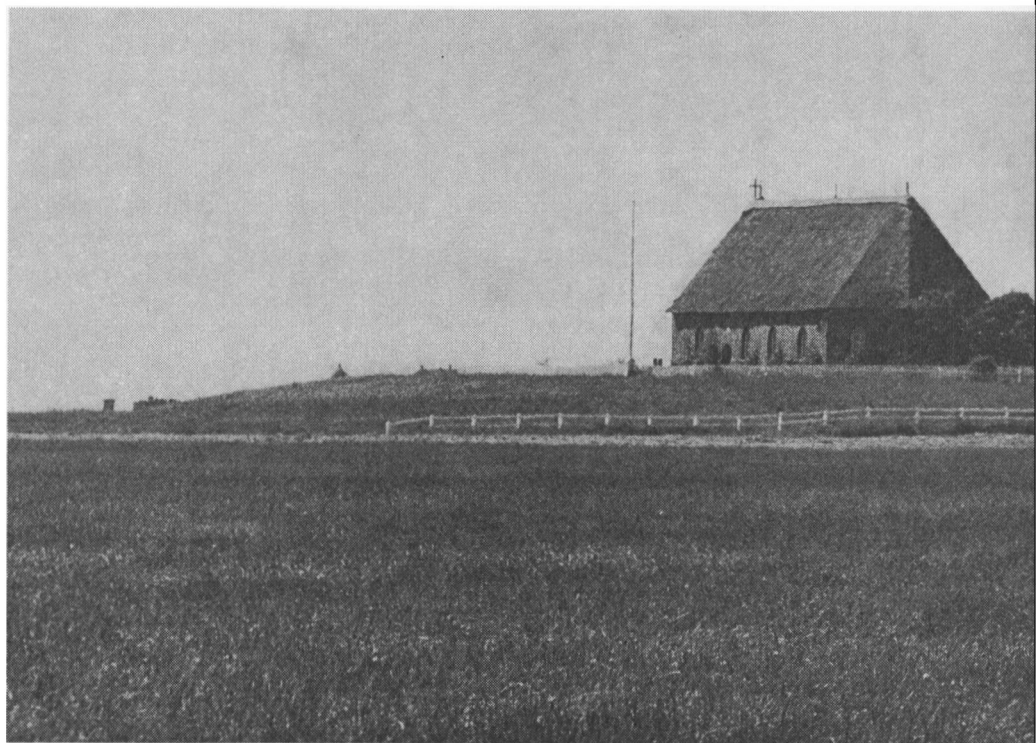

*Spids kvist på hus
i Sønderby ved
Møgeltonder.
Peter Michelsen
fot. 1947.*

kulturelementer helt op til Fanø, men her må vi igen opfatte kulturpåvirkningen først og fremmest som udslag af handelssamkvem og livlige nord-syd-gående forbindelser. Søfarts-, marsk- og friserkulturen lader sig i det hele taget vanskeligt skille fra hinanden, men om rester af en egentlig frisisk kultur på Fanø er der ikke tale.

Mellem bundtet af grænselinier på kortet (s. 85) over de frisiske kulturelementers udbredelse ses også grænsen for Pedersblus-traditionen, en bålshik, der på natten til 22. februar stadig praktiseres på Rømø, en del af fastlandet og de nordfrisiske øer, men som ellers er ukendt i Danmark (5). På Pedersdag regnedes vinteren for slut, søfolkene skulle på ny have hyre og var væk indtil efteråret. Afskeden markeredes med fest og bålbrænding. Danske søfolk fandtes i betydeligt tal ikke alene på øerne, men også på strækningen mellem Ballum, Brede, Visby og Højer.

Pedersblus-traditionerne tilskrives søfartsegnens særlige erhvervsstruktur, men det er bemærkelsesværdigt, at skikken er ukendt på Fanø og Manø, hvor erhvervsformen og vilkårene dog har været de samme. Pedersblus-traditionen synes således at have fastere tilknytning til den nordfrisiske kultur end de hidtil behandlede kulturelementer.

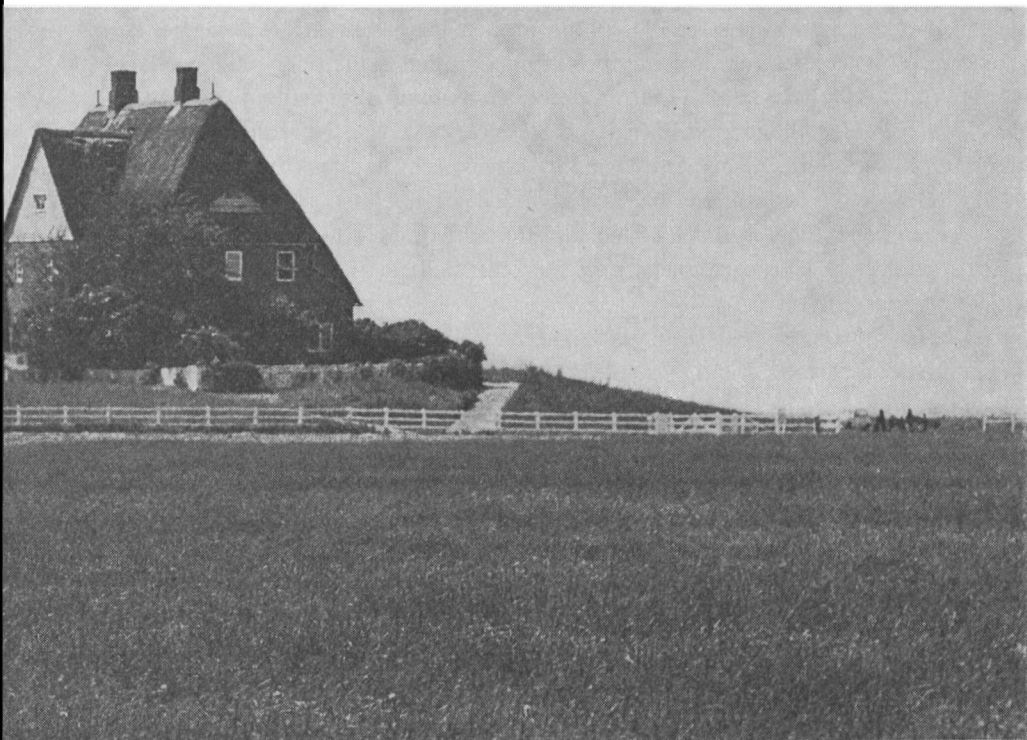

Kirkeværftet på Hallig Hooge, Nordfrisland. G. Nellemann fot. 1972.

Blandt de frisiske kulturelementer, der er særligt knyttet til eller afledt af tidevandsområdets naturgeografi, hører først og fremmest værftsbebyggelse og dige- og kanalbyggeri. Værfter (kunstige forhøjninger eller overbygninger af eksisterende terrænhøjder) ses stadig i stort tal i Tøndermarsken, selvom de efter afvanding og inddigning af forland og åer har mistet deres oprindelige funktion.

Forekomsten af værftsbebyggelse og friser er blevet kædet nøje sammen. I Misthusum i Ballummarsken findes de nordligst kendte, nu ubebyggede værftsgrupper i Danmark (6). Dette område falder dog sammen med nordgrænsen for udbredelsen af adskillige andre frisiske kulturelementer. I Yder Bjerrum ved Ribe ås udløb samt på Holmslands klit og nordligere (7) kan vi også finde værfter, endog med bebyggelse, men de kan dog næppe regnes for frisiske kolonisationsområder. Tanken at opkaste jordforhøjninger for at undgå oversvømmelse af bebyggelser er simpel og umiddelbar, og den har friserne ikke haft eneret på.

Til kulturelementer, der i særlig grad er afledt af områdets naturgeografiske forhold, kan endvidere henregnes marsklandets springstokke, forekomsten af feddinger og brønde til regnopsamling og ferskvandstilførsel (8), »drypsten« til filtrering af drikkevand, særlige bådtyper til vare- og persontransport m. v. Disse

kulturelementer når op til Tøndermarsken, hvor bebyggelsen ligger ude i marsklandet, men ved Hjerpsted bakkeø, der rækker helt ud til havet, mister de deres funktion. Ved de forladte Misthusum-værfter ses feddingerne tydeligt, men ellers ligger bebyggelsen her som i de nordligere marskområder på gestranden, og de af tidevandsskiftet og erhvervs- og landskabsformen afledte kulturelementer har her ikke haft nogen primær funktion.

Det frisiske sprog er nok fælles for Vest-, Øst- og Nordfrisland, men dog ikke mere, end at folk fra de tre hovedområder ikke kan forstå hinandens sprog. En fastlandsfriser kan ikke tale frisisk med en øfriser, selv sproget på de forskellige øer viser betydelige dialektale forskelle.

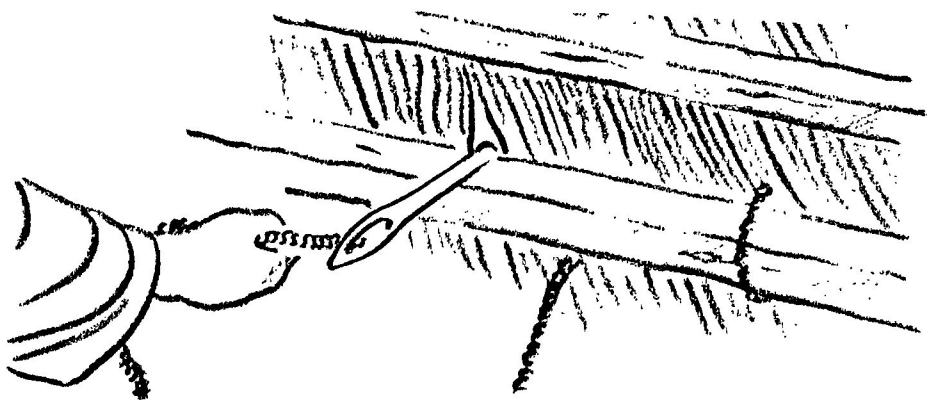
I betragtning af de mange hundrede år, der er gået, siden friserne, som antaget, udgik af samme rod, kan det ikke undre, at der er opstået sprog- og kulturforskelle mellem befolkningen i de forskellige regioner, og at det kan være vanskeligt at udskille og tydeliggøre det specielt frisiske i kulturudviklingen. På enkelte områder kan der dog påvises en klar kultursammenhæng mellem hovedregionerne.

I modsætning til de hidtil skildrede frisiske kulturelementer, der er spredt som handelsvarer og modefænomener på baggrund af højkonjunktur og kulturdominans, eller som produkt af marskområdernes ensartede erhvervsstruktur, spredes arbejdsmetoder kun inden for et område med snæver kontakt. Arbejdsmetoder eksporteres ikke, med mindre der sker folkeflytninger, metoder sidder i hænderne. Inden for tækkemetoderne er der overensstemmelse mellem Vest-, Øst- og Nordfrisland, hvilket er så meget mere bemærkelsesværdigt, som tækkemetoderne er ganske uafhængige af regionernes særlige erhvervsstruktur.

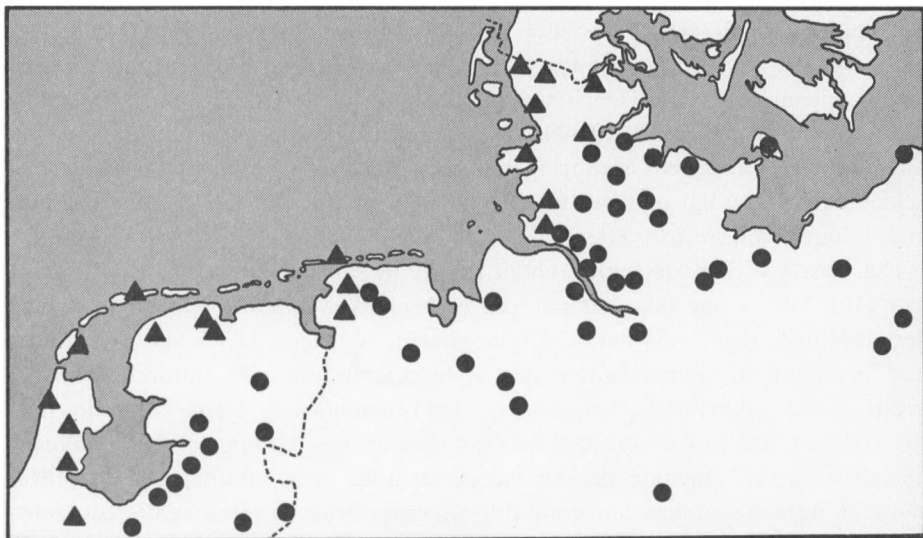
I 1963 foretog forfatteren med støtte fra Den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse en rejse til Nordtyskland og Nordholland for i hovedsagen ud fra nutidigt materiale at klarlægge grænser og forskelle mellem frisiske, tyske og danske tækkemetoder (9).

Til brug ved fæstning af stråtaget har der i Nordvesteuropa været anvendt to hovedmetoder, nemlig binding og syning. Ved bindingen af taget, der stadig anvendes som princip i store dele af Tyskland, Holland og Danmark, klemmes eller presses tækkematerialet fast mellem tagkonstruktionen og en tækkækæp, der ligger uden på taget, idet bindematerialet fra tækkækæppen, f. eks. vidjer, garn eller tråd, er ført igennem og fastgjort indenfor ved en lægte. Ved næste udlæg af materiale dækkes det foregående lags tækkækæppe, og således arbejder tækkemanden sig opad. – Ved symetoden anvendes ikke tækkækæppe, idet tækkematerialet syes direkte til lægterne med tråd eller garn – i ældre tid halmbånd – i en fortløbende syning.

I Danmark, hvor forholdet mellem de to tækkemetoder er vel undersøgt og bearbejdet, kan der konstateres skarpe grænser mellem sy- og bindemetoden. De etnologiske grænser har op til nyere tid holdt sig temmelig konstant og kan nogle steder føres tilbage til 1600-årene. Symetoden har været dominerende i

Tækning efter frisisk metode. Nålen, der er med tværhåndtag, passerer ikke ind og ud mellem tækkemand og udstikker, som i det øvrige Danmark, hvor man syer tagene, men udstikkeren sætter ved hvert enkelt sting symaterialet i nålens øje. Medelby, Kreis Südtondern, efter foto fra 1957, Schleswig-Holsteinisches Landesmuseum Schleswig.

I de frisiske områder af Danmark, Tyskland og Holland kan der påvises direkte kulturfællesskab bl. a. inden for regionernes tækkemetoder. I kystområderne og på de frisiske øer (trekant-signatur) syes tækkematerialet direkte til tagkonstruktionen, i det øvrige område surres det fast over tækkematerialet. Til den frisiske symetode hører en særlig tækkenål, der i Danmark anvendes op til Rømø og et stykke ind i landet og dermed afgænsrer den frisiske metodes udbredelse nordover (jf. kortet over kulturelementernes udbredelse i grænseområdet). Kortet bygger hovedsagelig på forfatterens iagttagelser og interviews fra 1960'erne.

hele Syd-, Sønderjylland og Slesvig ned til Slien-Dannevirke-linien, hvor de bundne tage bliver almindelige. I det hele taget følger bindemetoden den neder-sachsiske gårds udbredelse mod nord og vest både i Tyskland og Holland, hvor den i de frisiske områder afløses af symetoden.

Inden for tækkemetoden findes der, som det ses af kortet, en etnologisk grænse i Tyskland og Holland mellem frisiske og ikke-frisiske kulturelementer, men hvordan afgrænser vi de frisiske kulturelementer nord for Slien-Dannevirke-linien, hvor symetoden er eneherkende?

Symetoden kan opdeles i to forskellige sæt af arbejdsmetoder og -redskaber. Det færdige resultat forbliver dog i begge tilfælde det samme. Ved den traditionelle danske syning med halmbånd førtes tækkenålen med det dertil splejsede symateriale frem og tilbage mellem tagets inder- og yderside, idet henholdsvis tækkemanden og udstikkeren inde under taget stak nålen ind og ud. Overgangen i dette århundrede til kokosgarn og tråd som symateriale medførte ingen principielle ændringer i arbejdsmetoden.

Den anden symetode, som stadig er eneherkende i de frisiske områder, hvor der ikke anvendes galvaniseret jerntråd som symateriale, træffer vi på øerne og i kystområdet fra Rømø i nord til Amsterdam i syd. I dette område benyttes tækkenål med håndtag af træ eller kohorn. Kun nålespidsen, hvor tækkematerialet (halmbånd) var stukket løst ind i øjet, blev stukket igennem taget ind til medhjælperen på loftet. Denne tog halmbåndet ud af nåløjet og halede hele båndet til sig. I mellemtiden havde tækkemanden trukket nålen tilbage og på ny ført den ind over lægten. Medhjælperen satte enden af halmbåndet i nåløjet, og tækkemanden hev nål og bånd til sig. Når hele båndet var ude og stinget strammet, kunne syningen fortsættes.

Den frisiske symetode findes omtalt i tyske og hollandske værker langt tilbage i tid (10). Det er dog ikke alderen, der er bemærkelsesværdig i forbindelse med dette kulturelement, men derimod udbredelsen. Arbejdsmetoder har ikke mulighed for at sprede sig med samme hast som handelsvarer eller kulturelementer af prestige- eller modemæssig betydning. Arbejdsmetoder kan derimod spredes hurtigt ved egentlige folkevandringer, når det sker med en kultur, der har dominans. Den frisiske tækkemetode skylder næppe en almindelig kulturspredning (diffusion) sin udbredelse, men har sandsynligvis været brugt af friserne allerede inden indvandringen fandt sted til Ejdersted og Nordfrisland. Tækkemetoden synes at være blevet spredt allerede med den frisiske kolonisering. Vi skulle herved stå over for et karakteristisk og endnu levende kulturelement, der i lige linie rækker tilbage til den frisiske befolkningsgruppes fælles udgangspunkt.

Af de fremdragne eksempler på forekomsten af frisiske kulturtræk i vor samtid vil det fremgå, at man ikke kan tale om et klart afgrænset frisisk kulturområde, men snarere om et antal frisiske kulturelementer, der lejrer sig forskelligt nordover, alt efter art og spredningsmuligheder. Snævrest udbredelse har sprog, arbejdsmetoder og folkeskik, hvorimod mode- og stiltræk i tilknytning til frisisk

kulturdominans har nået en videre udbredelse. Størst spredning har frisiske handelsvarer opnået. Denne spredning skyldes dog nok ikke så meget friserne selv, som resultaterne af flere hundrede års snævre befolknings- og erhvervsmæssige forbindelser til Vestjylland.

Udforskningen af den frisiske kultur har som tidligere nævnt hovedsagelig været koncentreret omkring arkæologiske, litterære og sproghistoriske emner. Eksemplet med tækkemetoderne viser, at det kan lønne sig for etnologer og folklorister at gå på jagt tværs over de nationale grænser for at samle og analysere parallelmateriale mellem de frisiske regioner, og at vi også i Danmark har frisiske kulturelementer, som kun kan analyseres i lys af et større nordvesteuropæisk sammenhæng. Den frisiske kultur rummer utvivlsomt mange andre eksempler på kultursammenhæng, og »den grønne kystvej«, der har betydet så meget, ikke mindst for Syd- og Vestjyllands kulturhistorie, venter på at blive befaret af forskerne. Den frisiske kultur har holdt sig længe, ikke mindst på øerne, men den tekniske udvikling og turismen har bidraget til at udviske det traditionelle kulturmønster. Det er på høje tid at få en systematisk indsamling i gang af sammenligneligt materiale i Danmark, Tyskland og Holland. Først når et betragteligt parallelmateriale fra hele områdets marsk- og gestkultur er indsamlet, og når der er skabt klarhed over kulturudviklingens afhængighed af alle geografiske, kulturelle og etniske faktorer i området, vil der være mulighed for endeligt at løse spørgsmålet om, i hvor høj grad friskerkulturen i de forskellige regioner skal tolkes som et resultat af en selvstændig udvikling i områderne eller som en påvirkning imellem de enkelte regioner.

1 Litteraturen herom er mangfoldig, se bl. a. bibliografi over frisisk litteratur i Statsbiblioteket i Århus samt P. Jørgensen: Über die Herkunft der Nordfriesen. Det kgl. danske Videnskabernes Selskab, historisk-filologiske Meddelelser, bd. 30, nr. 5 (1946). 2 Se bl. a. L. C. Peters: Das nordfriesische Haus und seine geschichtliche Entwicklung, Husum (1929), Gustav Wolf: Schleswig-Holstein, Haus und Hof deutscher Bauern I, Berlin (1940), R. Mejborg: Nordiske Bøndergårde... I, Kbh. (1892), P. Lauridsen: Om dansk og tysk Byggeskik i Sønderjylland. Historisk Tidsskrift 6. rk., 1895-97, s. 42-113, jf. s. 343 ff, Bjarne Stoklund: Lidt om de gamle huse på Føer. Sønderjysk Månedsskrift 1.10. 1963, s. 216-23. 3 Se bl. a. Sig. Schoubye: Hollandske vægfliser. Med særligt henblik på deres forekomst i Vestslesvig, 2. udg. (1970). Samme: Fliser og kakler. En fremstilling af væg- og gulvflisernes historie. Kbh. 1965. 4 Vedr. bygninger og bygningsdetaljer se note 2 samt: Gamle Bygninger paa Landet i Opmaaling, Fotografi og Beskrivelse, Hæfte II. Kbh. (1916), Axel Steensberg: Gamle danske Bøndergaarde, Kbh. (1943), s. 174-79, Bjarne Stoklund: Grænser i grænselandet, Bygd 3. årg., nr. 4 (1972). 5 Optegnelser i Dansk Folkemindesamling samt August F. Schmidt: Blusgrænser i Danmark. Danske Studier 1929 s. 162-70 (henvisninger). 6 Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1935, s. 1-28, Sønderjysk Månedsskrift 1962, s. 1-9. 7 På Holmlands klit bl. a. Gl. Bjerregård, bygget i slutningen af 1700-årene, jf. N. Kingo Jacobsens udgravningsberetning om værftsbebyggelsen i Halkjær Enge i Geografisk Tidsskrift bd. 60 (1961), s. 62 ff. 8 Se f. eks. L. Edelberg og J. Raasted: Værft og fedding, Naturens Verden (maj 1960), s. 163-244. 9 A. Hjorth Rasmussen: Stråtage. En gennemgang af danske tækkemetoder. Kbh. (1966), samme: Bundne og syede stråtage. Konferensspeciale, november 1965, samme artiklen »tag« i Kulturhistorisk leksikon for nordisk mid-

delalder. 10 Jf. f. eks. Schleswig-Holsteinische Provinzialberichte 1793, II, s. 160, 169, J. Botke: De Gritenij Dantumadiel. De Fryske Bibleteek Nu XXV, Dokkum (1932), s. 179-80, Niederdeutsche Zeitschrift für Volkskunde VIII (1930), s. 38.

Zusammenfassung

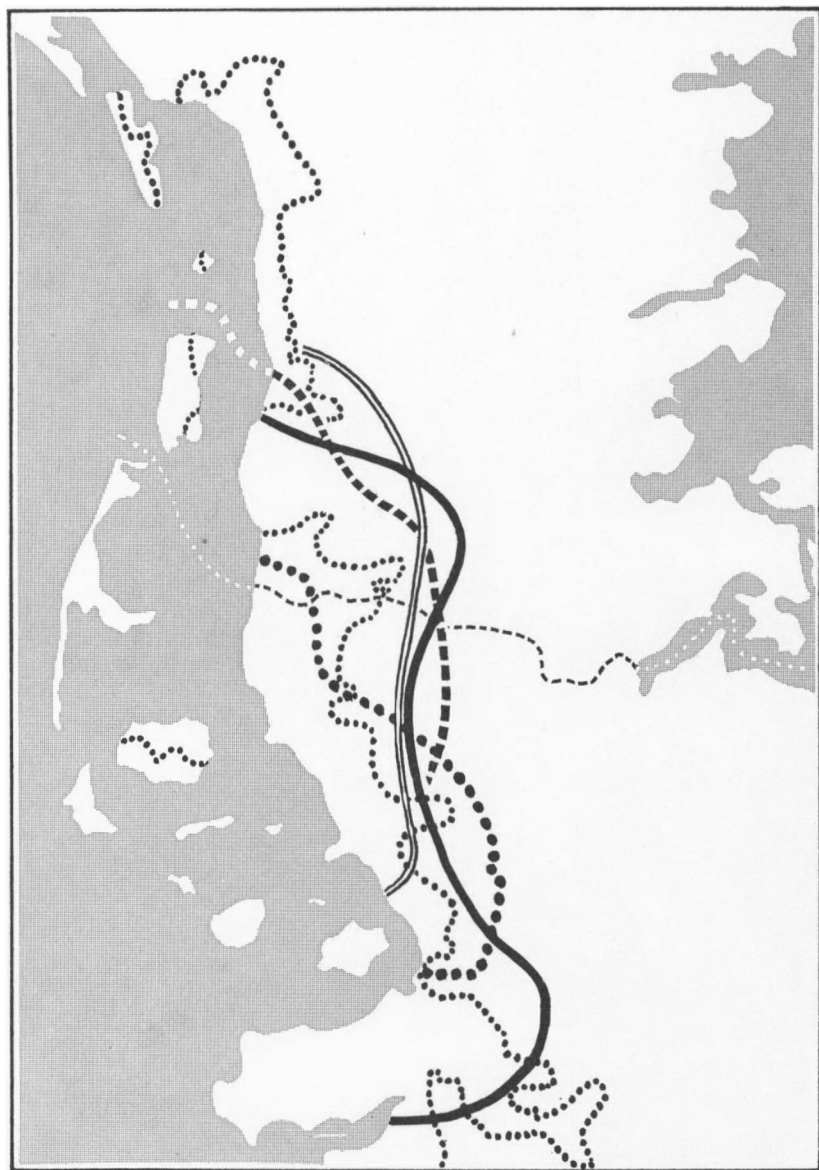
Friesische Kulturelemente

Vergleichende Studien über die friesische Kultur in Dänemark, Deutschland und Holland konzentrieren sich auf sprachgeschichtliche, literarische und archäologische Abhandlungen. Abgesehen von der Forschung über die Bauernhöfe ist kein Einsatz gemacht worden um ethnologische und folkloristische Probleme in der friesischen Kultur über die nationalen Grenzen hinweg zu lösen.

Dieser Aufsatz behandelt eine Reihe Elemente, die gewöhnlich friesisch genannt werden (Fliesen, Teile der Wohnkultur, die spitze Giebelmansarde über der Eingangstüre, die Flachbogenstiche, das Petrusfeuer (Pedersblus), die Bebauung auf den Warfen, der Kanal- und Deichbau u.s.w.). Im Bereich des Dachdeckens kann man eine besondere friesische Methode deutlich hervorheben; vermutlich wäre dies auch der Fall innerhalb anderer Arbeitsmethoden, wenn diese in einer vergleichenden Perspektive untersucht würden.

Aus den vorgebrachten Beispielen von dem Vorkommen friesischer Kulturzüge in unserer Gegenwart geht hervor, dass nicht von einem scharf abgegrenzten friesischen Kulturbereich die Rede sein kann, sondern eher von einer Anzahl friesischer Kulturelemente, die sich ungleich nordwärts lagern, ganz nach ihrer Art und Verbreitungsmöglichkeiten. Wenigst verbreitet ist die Sprache, die Arbeitsmethoden und Volksbräuchen, wogegen Mode- und Stilzüge in Zusammenhang mit friesischer Kulturdominanz eine weitere Ausbreitung erlangt haben. Die weiteste Verbreitung haben die friesischen Handelswaren erreicht.

Alan Hjorth Rasmussen, museumsinspektør, mag. art.
Fiskeri og Søfartsmuseet.
DK - 6700 Esbjerg.

- Den frisiske kvists hovedområde. En række karakteristiske frisiske kulturelementer i deres udbredelse inden for mands minde. Det ses, at bundtet af grænselinier når et godt stykke øst for marsklandskabets udbredelse, og at flere af kulturelementerne rækker helt op til Rømø.
- - - -** Pedersblus.
-** Marsk.
- Frisisk sprog.
- Frisisk tækkemetode.